

NIELS THOMSEN

I LUTHERS SPOR

EN E-BOG FRA AROS FORLAG

I Luthers spor

Niels Thomsen

Grafisk tilrettelæggelse: David Lund Nielsen

Fotos: Niels Thomsen, Isabella Due Vroldby, Villy Jørgensen
Christina Kleis, Annemari Øllgaard Kjær, Jürgen M. Pietsch
s. 81 © Werner Tübke/billedkunst.d

© 2007 Aros Forlag

2. udgave 2014

ISBN: 978-87-7003-711-2

Aros Forlag
Frederiksberg Allé 10
DK-1820 Frederiksberg C
Tlf. 36 44 45 80
info@arosforlag.dk

Der er ved dit køb indlejret et digitalt vandmærke, som kan vise tilbage til dig som køber.
Du står derfor som ansvarlig, hvis andre personer får adgang til en kopi af din fil.

Se flere titler på www.arosforlag.dk

Indhold

- 5 | Forord
- 7 | Wittenbergs historie
- 12 | Stadtkirche
- 21 | Jøderne i Wittenberg
- 25 | Slottet og Slotskirken
- 32 | Tesedøren
- 35 | Luthers Hus
- 50 | Byvandring
- 61 | Torgau
- 67 | Wartburg
- 73 | Erfurt
- 76 | Eisleben
- 78 | Bad Frankenhausen – reformationen som borgerlig revolution
- 84 | Kirken i Østtyskland
- 96 | Litteraturliste

Forord

I et års tid fra februar 2005 – marts 2006 har jeg opholdt mig i Wittenberg, tilknyttet *Luther-Zentrum*. En af mine opgaver var at formidle reformationens indhold til gæster fra Danmark. Det gav mig anledning til mange gange at besøge de steder, hvor reformationens begivenheder udspillede sig, først og fremmest i Wittenberg, men også rundt omkring i Sachsen-Anhalt, Sachsen og Thüringen.

Mit ophold i Wittenberg er afsluttet. Derfor har jeg nedskrevet, hvad jeg tidligere har fortalt for gæster, til brug for individuelle gæster og til brug for rejseledere, der skal vise grupper omkring på rejser af typen „I Luthers fodspor“.

I en litteraturliste har jeg anført nogle værker, jeg har brugt. Man skal ikke regne med at kunne finde henvisninger til alt, hvad der står i beskrivelserne. Der indgår en del af mine egne iagttagelser. Mange oplysninger er

stykket sammen fra læsning hist og her. Noget har jeg også samlet op fra gode guider, hvis fortælling jeg selv har nydt godt af, når jeg har været på tur med dem i Wittenberg og i de andre byer, der fortælles om.

Der er nogle gentagelser. Det er med vilje. Når man står et bestemt sted i Wittenberg eller på andre Luther-lokaliteter, skal man kunne hente oplysninger i sammenhæng og ikke være nød til at bladere frem og tilbage hele tiden.

Det har været vanskeligt at udvælge, hvilke andre byer end Wittenberg, der skulle medtages. En fortræffelig tysk guide (Wolfgang Hoffmann: *Ein praktischer Reiseführer ...* Se litteraturlisten s. 96) opregner 50 byer som Lutherbyer. En sådan fuldstændighed ligger helt uden for den bogs rammer. Wartburg, Erfurt og Torgau er valgt, fordi de hver for sig kaster deres særlige lys over Luther og over forståelsen af reformationen. Eisleben er taget med,

fordi Luther nu engang blev født der og døde der. Bad Frankenhausen, fordi Werner Tübkes gigantiske maleri dér åbner en anden horisont for forståelsen af reformationen end den, vi er vant til.

Tak til Luther-Zentrum i Wittenberg for frie og gode arbejdsforhold.

Niels Thomsen

Wittenbergs historie

Efter 40 års adskillelse mellem Øst- og Vesttyskland, var Østtyskland for de fleste danskere gledet ud af bevidstheden. Tyskland var blevet identisk med Vesttyskland. Hvad der lå på den anden side af jerntæppet, blev regnet som en forpost til Sibirien.

Når man bor i Wittenberg, lærer man, hvor stor en misforståelse det er. Tværtimod: Sachsen, Sachsen-Anhalt og Thüringen er Europas hjerte! Allerede betegnelsen Østtyskland er historisk misvisende. Det historiske Østtyskland ligger længere mod øst. Her er vi historisk set i *Mitteldeutschland*, Mellemtyskland.

Inden for en dagsudflugs rækkevidde ligger „Burge“, Magdeburg, Merseburg, Naumburg, Quedlingburg, som var bærende i *Ottonernes* rige omkring år 1000. Hertil flyttede tyngdepunktet i den europæiske magt, da Karl d. Stores Frankerrige var brudt sammen omkring år 900. Nu blev det Tysklands tur til med Ottonerne at genrejse det gamle romerske imperium, nu som det tyskromerske kejserrige.

I disse områder hørte Henrik Løwe til. Her blomstrede den tidlige

tyske middelalderkultur. Minnesangere som Walter von der Vogelweide og Wolfram von Eschenbach er knyttet til disse egne; deres sangerdyst fandt sted på Wartburg i Thüringen. Siden blev området ikke blot et af Tysklands, men et af Europas rigeste kulturområder med byer som Dresden, Leipzig, Erfurt, Halle og Weimar og med navne som Bach, Goethe og Schiller. Det er også et område, hvor store slag kom til at forme Tysklands og Europas skæbne: I slaget ved Frankenhäusen i 1525 blev bondehæren slagtet af adel og fyrster; i slaget ved Mühlberg i 1547 brød kejser Karl d. 5 protestantismens magt; i slaget ved Lützen i 1632 faldt svenskekongen Gustav Adolf; i slaget ved Jena i 1806 besejrede Napoleon Preussen og vendte dermed op og ned på magtforholdene i Europa, og i *Folkeslaget* (*Die Völkerschlacht*) ved Leipzig i 1813, hvor en halv million soldater mødtes i et af historiens blodigste slag, mistede Napoleon igen, hvad han havde vundet, og alliancen mellem trone og alter blev grundlaget for det meste af Europa i 100 år.

Sidst, men ikke mindst: Fra dette Mellem-Tyskland udgik reformationen – fra Wittenberg. I 1517 skrev Martin Luther her de 95 teser mod afladshandelen, som satte Tyskland i brand og satte Wittenberg på landkortet for altid.

På den tid var Wittenberg en hovedstad, om end en lille. Indbyggertallet var kun lige omkring 2000, men Frederik d. Vise, kurfyrste af Sachsen (1486-1525) og en af Tysklands betydeligste fyrster, havde valgt byen til sin residensby. Umiddelbart før han overtog kurfyrsteværdigheden var Sachsen blevet delt mellem to grene af fyrsteslægten Wettinerne, og de to større byer i det sydlige Sachsen, Dresden og Leipzig, var gået til den anden gren af slægten. Så valgte Frederik Wittenberg til sin primære residensby, og byggede sig et prægtigt renæssancepalads, hvor han gjorde brug af tidens fornemste arkitekter og billedkunstnere. Albrecht Dürer arbejdede for ham, og i 1505 ansatte han Lucas Cranach som fastlønnet hofmaler.

Han bærer sit tilnavn *den Vise* med rette. Hans udenrigspolitik såvel som hans indre styre i Sachsen var præget af kløgt og retsindighed. Han var af en mægtig fyrste at være ualmindelig magt-asketisk. Han synes at have haft alle muligheder for selv at blive kejser i 1519, men afstod fra det og bevarede dog sin indflydelse.

Som regent i Sachsen var han fremsynet og moderne. Hans land var økonomisk velfunderet i kraft af rige sølvminer i Erzgebirge, og han brugte rigdommen klogt. For Wittenberg fik

det blivende betydning, at han i 1502 i sin residensby grundlagde universitetet *Leucorea* (en græsk-latinsk udgave af navnet Wittenberg (det hvide bjerg): leukos = hvid; oros = bjerg). Det var vigtigt for de senmiddelalderlige lande at have egne universiteter. Dels gav det prestige, dels var det vigtigt selv at kunne uddanne loyale embedsmænd og administratorer og at kunne disponere over veluddannede ledere. Sachsen havde allerede fået et universitet i 1409, men det lå i Leipzig og var dermed ved Sachsens deling i 1485 tilfaldet den anden gren af fyrsteslægten. Derfor havde Frederik d. Vise brug for et nyt universitet.

I pagt med Frederik d. Vises vidsynede holdning var ønsket et *moderne* universitet. Det betød omkring år 1500, at dets grundlag var *humanismen*. Idealet var *ad fontes*, „tilbage til kilderne“. I stedet for at lade sig nøje med at viderebringe overleverede sandheder spurgte man kritisk og fra bunden. I filosofi begyndte man forfra ved at gå tilbage til den klassiske oldtids kilder. I teologien gjorde man det ved at sætte bibelstudiet i centrum. Noget tilsvarende kom også til at gælde i de begyndende naturvidenskaber, hvor man ikke mere i fysik eller medicin nøjedes med de overleverede sandheder, men gennem eksperimenter og erfaringer gjorde nye erkendelser.

Frederik d. Vise var omhyggelig med at rekruttere lærere. Nogle blev hentet så langt borte som i Italien. Andre blev hentet fra byens klostre,

hvor Frederik drog omsorg for, at disse klostre blev ledet i en sådan ånd, at der kom kvalificerede munke, der kunne undervise ud fra de moderne forudsætninger. Den i nutiden mest kendte var Johan v. Staupitz, leder af Augustinereremitterklosteret.

Det var ham, der tilkaldte Luther fra Erfurt, først som lærer i moralfilosofi og i 1512 som professor i bibelvidenskab. Luther var netop skolet i den humanistiske videnskabelighed. Det blev udgangspunktet for hans teologiske gennembrud. Han slog sig ikke til tåls med middelalder-teologiens bibellæsning, hvor dogmatikken havde fastlagt, hvorledes bibelske begreber skulle forstås, men i stedet læste han selvstændigt og insisterede på at forstå begreber som retfærdighed og tro ud fra den sammenhæng, hvori de blev brugt hos Paulus og i andre bibelske skrifter. Derudaf udsprang hans nye forståelse af retfærdiggørelse af tro.

Universitetet blev hurtigt Tysklands største. Det skyldtes i reformationsårterne især Luther og Melanchthon, men også andre professorer var højt ansete. Universitetet fik internationalt ry og vedblev at trække studerende til fra hele Europa. Det er ikke tilfældigt, at Shakespeare lader Hamlet vende hjem til Helsingør netop fra Wittenberg. Skulle man på Shakespeares tid pege på et moderne universitet i Europa, var Wittenberg et godt bud.

Byen blev ændret radikalt. Før havde byen været en mindre købstad

med et bondeopland. Nu blev den universitetsby. I perioder var mere end 3000 studenter indskrevet ved universitetet. Dertil kom universitetslærerne med deres familier. Alle skulle de have mad og boliger. Der blev bygget kollegier, og borgerne udvidede deres huse, så de kunne have studenter i pension. Det gav beskæftigelse og ekstraindtægter til mange.

Universitetet gav også anledning til vækst i specielle håndværk. Bogtrykkerier og bogbinderværksteder blomstrede i kraft af Luthers – og andres – skrifter, der udkom i enorme oplag. Mere overraskende: Skrædderne oplevede også et boom. Ganske vist var mange studenter fattige, men ikke alle. Der var adelige studerende, som kom med tjener og med penge på lommen, som de gerne gav ud på elegant tøj.

En storby blev Wittenberg ikke. Indbyggertallet fordobledes til ca. 4000 borgere, men byen hørte stadig ikke til blandt de større byer. Alligevel skabte universitetet baggrund for en bykultur af en anden karakter end en provinsbys. Det fortsatte også efter, at kurfyrsterne flyttede residensen til Torgau i 1525.

Wittenbergs senere historie blev præget af krigene. Den første alvorlige trussel var den schmalkaldiske krig i 1547 umiddelbart efter Luthers død. Kejser Karl d. 5 havde endelig fået sig frigjort fra mange andre vanskeligheder, så han kunne tage sig af de opsætsige protestantiske fyrster, der havde samlet sig i det schmalkaldiske

